

Малкіна Ганна Миколаївна

Доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2307-4702>

e-mail: g.m.malkina@knu.ua

ІМПЕРАТИВНИЙ МАНДАТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Резюме

У статті досліджується імперативний мандат як потенційний інструмент посилення політичної відповідальності суб'єктів представницьких органів влади в контексті кризових явищ сучасної демократії. Актуальність теми зумовлена зростанням політичної безвідповідальності, яка корелює зі зниженням якості політичного управління, кризою довіри громадян до демократичних інститутів, зростанням протестних настроїв та поляризацією суспільства. Метою статті є аналіз імперативного мандату як засобу забезпечення реальної, а не формальної, підзвітності представників, виявлення критичних застережень щодо його імплементації та пошук альтернативних підходів до посилення політичної відповідальності.

В роботі здійснено теоретичний аналіз концепцій політичної відповідальності, вільного та імперативного мандатів, розглянуто їхню історичну еволюцію та відображення в конституційному законодавстві різних країн. Проведено порівняльний аналіз переваг та недоліків обох типів мандатів. Особливу увагу приділено дослідженню практики партійно-імперативного мандату та його впливу на підзвітність депутатів, а також аналізу можливостей застосування інституту відкликання виборних посадовців. Критично оцінюючи традиційну позицію щодо несумісності імперативного мандата з демократичними принципами, автор звертається до сучасного наукового дискурсу, який переосмислює його потенційну роль в умовах кризи представницької демократії. У висновках статті наголошується на необхідності збалансованого підходу до питання політичної

відповідальності, що поєднує елементи підзвітності з достатнім рівнем незалежності представників.

Ключові слова: політична відповідальність, імперативний мандат, вільний мандат, партійно-імперативний мандат, представницька демократія, криза демократії, відкликання депутатів, підзвітність, легітимність.

Вступ

Відповідальність є невід’ємною складовою взаємовідносин між індивідуальними і колективними суб’єктами, яка охоплює усі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, політичну, духовну. Відносини відповідальності в політичній сфері мають важливе значення для кожного, адже без відповідальності суб’єктів політики перед громадянами (політичної відповідальності) влада перетворюється в безкарне насилля. Політична безвідповідальність напряду корелюється з кризою представницької демократії і може мати місце як в консолідованих демократіях, так і в перехідних суспільствах. Як наслідок, це призводить, з одного боку, до зниження якості політичного управління, з іншого – до кризи довіри громадян до інституцій, зростання протестних настроїв, поляризації суспільства, розчарування в демократичних цінностях і зростання авторитарних або антидемократичних тенденцій. Політична безвідповідальність, таким чином, призводить до обезцінювання самої демократії та відчиняє двері авторитарним популістам.

Одним із засобів реальної, а не формальної, реалізації політичної відповідальності суб’єктами представницьких органів влади є імперативний мандат. Дана правова норма є досить контроверсійною, адже суперечить принципу вільного мандату і в демократичних суспільствах застосовується не часто. Але в умовах несформованої демократичної політичної культури імперативний мандат може сприяти формуванню відповідальної політичної поведінки парламентаріїв та представників органів місцевого самоврядування за рахунок прямої підзвітності виборцям або партійного контролю за мандатом. В кінцевому рахунку імперативний мандат має стати не засобом покарання депутата за невиконання обіцянок або відхилення від партійної лінії, а запобіжником проти неналежного здійснення своїх функцій та повноважень. Адже політична відповідальність – це не покарання, а відповідність дій суб’єкта політики наявним у суспільстві вимогам щодо здійснення публічної влади, сумлінне ставлення до виконання своїх обов’язків, розуміння сенсу та наслідків своєї діяльності.

Метою даної статті є аналіз імперативного мандату як засобу реалізації політичної відповідальності суб’єктами представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з’ясування критичних засторог щодо його імплементації, а також пошук альтернативних засобів,

здатних посилити реалізацію політичної відповідальності депутатами в умовах кризи представницької демократії.

Методи дослідження

Стаття базується на аналізі теоретичних засад політичної відповідальності, імперативного та вільного мандатів. Автор звертається до праць класиків політичної думки (Руссо, Констан, Берк) та сучасних дослідників (Томба, Вандам) для розкриття сутності та еволюції цих концепцій. Компаративний аналіз застосовується для порівняння вільного та імперативного мандатів за ключовими критеріями (ступінь залежності представника, об'єкт представництва, відповідальність, роль політичних партій). Це дозволяє виявити їхні відмінності, переваги та недоліки. Інституціональний підхід застосовується для відображення принципу вільного мандата в конституціях різних демократичних країн (Андорра, Вірменія, ФРН, Іспанія, Італія, Литва, Франція, Хорватія) та прикладів часткового застосування елементів імперативного мандата (Бундесрат Німеччини, штати США, Венесуела, кантони Швейцарії).

Результати дослідження

У цій статті політичну відповідальність ми будемо розуміти як вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики наявним у суспільстві вимогам щодо здійснення публічної влади. Такими вимогами виступають соціальні норми, які виражають волю значної частини суспільства, носять формалізований або неформалізований характер і передбачають негативні санкції проти порушників. В найзагальнішому вигляді соціальні норми можна поділити на релігійні, моральні, корпоративні та правові. В свою чергу, на основі відповідності дій суб'єктів політики цим нормам політичну відповідальність можна поділити на політико-релігійну, морально-політичну, політико-корпоративну та політико-правову. Політико-релігійна відповідальність не буде предметом нашого дослідження, адже вона притаманна теократичним державам і носить специфічний характер. Морально-політична відповідальність більшою мірою відповідає очікуваним наслідкам застосування імперативного мандату, адже розуміється як такий морально-психологічний стан суб'єктів політики, який полягає в розумінні ними сенсу та наслідків політичної діяльності та передбачає свідоме дотримання норм політичного життя, розуміння громадянського обов'язку, відчуття причетності до прийняття суспільно значущих рішень. Настання морально-політичної відповідальності відбувається у формі громадського осуду поведінки її суб'єкта або індивідуального сумління і не передбачає застосування щодо нього яких-небудь формалізованих санкцій.

Дослідження імперативного мандату як засобу реалізації політичної відповідальності варто здійснювати крізь призму політико-правової та політико-корпоративної відповідальності. Політико-правова відповідальність – це передусім конституційно-правова відповідальність, що настає за конституційне правопорушення і виявляється в особливо негативних наслідках для його суб'єктів [1, с. 215]. Імплементация імперативного мандату передбачає його конституційне та законодавче оформлення, а також формалізації підстав для застосування негативних санкцій. Політико-корпоративну відповідальність можна визначити як сукупність негативних санкцій, що застосовуються до суб'єкта політики як члена громадського об'єднання (політичної партії) у разі порушення ним статутних положень та правил. Політико-корпоративна відповідальність має тісну кореляцію з поняттям «партійна дисципліна», поширюється тільки на членів добровільних громадських об'єднань (партій), а норми, що є підставою реалізації політико-корпоративної відповідальності, закріплені не в законах держави, а у статутах і програмних положеннях організації і базуються передусім на ідеологічних підставах як основи діяльності партії або на політичній доцільності [2, с. 19]. Різновид імперативного мандату, який передбачає партійний контроль за мандатом депутата, є засобом реалізації політико-корпоративної відповідальності.

Головним інституціональним засобом реалізації політичної відповідальності депутатів вважаються вибори. Ті з них, які не виправдали довіру народу (на парламентських виборах) або довіру громади (на місцевих виборах), мандатів не отримають. Однак вибори відбуваються один раз на чотири-п'ять роки, протягом яких депутати, як члени представницьких органів влади, відіграють важливу, іноді вирішальну роль у житті суспільства. Імперативний мандат виглядає як інституціональний засіб, здатний вирішити потенційну безвідповідальність депутатів представницьких органів всіх рівнів. В той же час в переважній більшості демократичних країн імперативний мандат вважається неприйнятним через його суперечність принципу вільного мандату. Пряма заборона на його застосування прямо відображена в деяких конституціях (Конституція Андори (ст.53, Конституція Armenii, ст.66, Конституція ФРН, ст.38.1 [3], Конституція Іспанії [4], ст.67.2, Конституція Італії [4], ст.67, Конституція Литви, ст.59 [5], Конституція Франції, ст.27 [6], Конституція Хорватії, ст.74 [7]). Тому дискусія на тему можливості та оптимальних шляхів імплементации імперативного мандату в перехідних до демократії суспільствах задля посилення реалізації політичної відповідальності депутатів та формування демократичної політичної культури, видається вкрай важливою.

Імперативний мандат має глибоке історичне коріння і в практичному плані сягає римського права. У Доповіді Венеціанської комісії «Про

імперативний мандат і аналогічну практику» згадується, що в середньовічній Іспанії, зокрема в Королівстві Леон і Кастилія, представництво великих і малих міст в Кортесах (парламенті) було засновано на імперативному мандаті. Представники цих міст були озброєні чіткими і докладними вказівками відповідно до тем, що обговорювались на засіданнях. Як правило, міста вимагали від своїх представників прийняти присягу про те, що вони не відходять від наданих їм вказівок і не перевищуватимуть своїх повноважень. Цей акт офіційно завірявся державним нотаріусом [8]. Ідейно-теоретичні засади імперативного мандату опосередковано були обґрунтовані в працях мислителів XVIII ст., зокрема Ж.-Ж. Руссо, автора ідеї народного суверенітету. Згідно з нею, народний суверенітет є неподільним і непередставницьким, а представляти можна не сам суверенітет, а лише владу. Таким чином депутати парламенту не можуть бути представниками народу, а є лише його уповноваженими, що виконують його волю [9]. Вони зобов'язані виконувати накази виборців і можуть бути ними відкликані. Вперше зміст цього типу мандату було озвучено французьким державним діячем Петіоном де Вільньов у промові в Національних зборах Франції 5 вересня 1789 р. Тоді слово «мандат» набуло значення «повноважень» депутата [10, с. 54].

В межах ідеології лібералізму та ліберальної демократичної теорії сформувались ідейно-теоретичні засади для іншого типу мандату – вільного. Виходячи з нового джерела легітимності та суверенітету – нації – була сформульована ідея, що навіть якщо представники обрані місцевими громадами, вони не представляють виключно своїх місцевих виборців, а представляють націю в цілому, воля якої є вище за все. Бенджамін Констан у праці "Про свободу древніх у порівнянні зі свободою сучасних людей" у контексті представницького правління обґрунтовував необхідність вільного мандату. Він вважав, що представники повинні діяти не як прості повірені своїх виборців, виконуючи їхні інструкції (імперативний мандат), а як незалежні особи, які приймають рішення на основі власного розсуду та в інтересах нації в цілому [11]. Едмунд Берк у своєму «Зверненні до виборців Бристолья» переконливо виклав принципи представницької демократії і її несумісності з імперативним мандатом, зазначаючи, що парламент не є зібранням представників, що представляють різні, часто ворогуючі інтереси, а спільним органом однієї нації з єдиним всезагальним інтересом [12].

Сьогодні два фундаментальні принципи представницьких урядів – незалежність обраних представників (вільний мандат) та народна підзвітність (імперативний мандат) – відомі своєю напруженістю. Чим більше незалежними є представники, тим менше громадяни можуть здійснювати контроль над ними. І навпаки – чим більшою є підзвітність представників перед виборцями, тим меншою може бути їхня незалежність у прийнятті

рішень, що потенційно обмежує їхню здатність діяти в інтересах усієї нації або приймати непопулярні, але необхідні рішення. Ця дилема між незалежністю та відповідальністю є однією з ключових проблем функціонування представницької демократії. З одного боку, надання представникам повної свободи дій (вільний мандат) може призвести до відриву від інтересів виборців, лобювання вузьких груп впливу або прийняття рішень, що не відображають волю народу. З іншого боку, жорстка підзвітність та залежність від миттєвих настроїв виборців (імперативний мандат) може обмежувати професійність представників, ускладнювати прийняття компромісних рішень, необхідних для управління складною державою, та підірвати стабільність політичної системи через часті вимоги відкликання.

Нижче наведена порівняльна характеристика вільного і імперативного мандату з їх перевагами та недоліками.

Критерій: Ступінь залежності представника

Вільний мандат: Представник є незалежним у своїх рішеннях та діях. Він не зв'язаний жодними обов'язковими настановами (наказами) від своїх виборців, політичної партії чи будь-якої іншої групи. Він приймає рішення на основі власного розсуду, знань, переконань та в інтересах усієї нації.

Імперативний мандат: Представник є повністю залежним від волі своїх виборців або політичної сили, яка його висунула. Він зобов'язаний діяти відповідно до отриманих наказів та інструкцій. У разі порушення цих наказів, виборці або партія можуть мати право відкликати свого представника.

Критерій: Об'єкт представництва

Вільний мандат: Представник вважається представником усього народу або нації в цілому, а не лише виборців свого округу чи членів своєї партії. Його головне завдання – служити загальнонаціональним інтересам.

Імперативний мандат: Представник розглядається як повірений своїх безпосередніх виборців або політичної сили. Його головне завдання – представляти та захищати їхні конкретні інтереси та виконувати їхню волю.

Критерій: Відповідальність представника

Вільний мандат: Представник несе особисту відповідальність за свої дії та рішення перед народом. Відкликання депутата виборцями, як правило, не передбачається. Оцінка його діяльності відбувається на наступних виборах.

Імперативний мандат: Представник несе подвійну відповідальність: перед своїми виборцями (або партією), які можуть його відкликати, та перед нацією в цілому. Перша відповідальність є першочерговою.

Критерій: Роль політичних партій

Вільний мандат: Хоча політичні партії відіграють важливу роль у висуванні кандидатів, після обрання депутат діє від свого імені та керується власними переконаннями.

Імперативний мандат: Роль політичних партій може бути значно посилена, оскільки депутати зобов'язані дотримуватися партійної дисципліни та виконувати рішення керівних органів партії.

Хоча в рамках демократичної теорії було встановлено, що імперативний мандат є несумісним з демократією, яка характеризується представницьким мандатом, практика імперативного мандату не була припинена. Найбільшою мірою вона притаманна недемократичним режимам, таким як Куба, КНДР, В'єтнам, Китай, але також має місце і в демократичних країнах. Так, наприклад, у Бундесраті, верхній палаті парламенту Німеччини, члени урядів земель можуть бути відкликані цими ж урядами (ст.51.1 Конституції). У Конституціях вісімнадцяти Штатів США (Аризона, Вашингтон, Джорджія, Мічиган, Луїзіана, Невада, Колорадо, Канзас тощо) передбачений інститут відкликання виборних представників громадянами, який протиставляється інституту імпичменту, що передбачає судовий розгляд. Відкликання виборних представників громадянами є суто політичним процесом: у 9 з 18 штатів не передбачено конкретних підстав для такого відкликання. Конституція Венесуели також дозволяє відкликати будь якого виборного представника, включно з президентом (ст.72 Конституції Венесуели). У Швейцарії в деяких кантонах громадяни можуть попросити відкликати уряд кантону або парламент. Так, зокрема, щоб відкликати парламент Берну необхідно зібрати 30000 підписів (ст.57 Конституції) [13]. Таким чином, інститут відкликання розуміється як важливий елемент імперативного мандата і один з видів політичної та юридичної відповідальності виборної особи, який забезпечує захист публічних інтересів шляхом надання громадяни права впливати на обраних ними представників в період між виборами. З точки зору політичної відповідальності, можливість відкликання депутата виборцями сприяє посиленню зв'язку між ними, покращенню якості представництва, в тому числі в частині етичної поведінки, сприяє запобіганню тривалий безкарності недобросовісних депутатів, стимулює політичну участь громадян, а найголовніше – підвищує легітимність політичної системи і довіру до демократичних інститутів.

Похідною від імперативного мандату є практика втрати мандату депутатом за зміну партійної/фракційної належності. Такий мандат можна умовно назвати партійно-імперативним і використовувати для опису ситуації, коли депутат, обраний за партійним списком, вважається зв'язаним не лише загальною програмою партії, але й конкретними рішеннями та директивами керівних органів партії або парламентської фракції. Ступінь

партійно-імперативного мандату може варіюватися залежно від країни, політичної системи, сили та згуртованості політичних партій, але в загальному плані зводиться до наступного: депутат, обраний за партійним списком зобов'язаний діяти відповідно до рішень, настанов та інструкцій партії або фракції, в противному випадку до нього будуть застосовані санкції аж до виключення з партії/фракції та вимоги скласти мандат. Український дослідник Павло Романюк, виокремлюючи такі ознаки партійно-імперативного мандату, як обов'язковість для депутата вказівок політичної партії, від якої він був обраний; представництво депутатом, насамперед, своєї політичної партії; підконтрольність депутата своїй фракції; можливість позбавлення депутата мандата у разі його відступу від партійної дисципліни, робить висновок: «Таким чином, з одного боку, партійний імперативний мандат полегшує роботу парламенту, забезпечуючи за допомогою партійної дисципліни передбачуваність його роботи, а з іншого боку, партійний імперативний мандат сковує ініціативу депутата і несе в собі небезпеку бюрократизації органу народного представництва» [14, с. 243].

Практика партійно-імперативного мандату не є поширеною. В основному, підпорядкування депутата політичній партії, за списком якої його було обрано, здійснюється не шляхом закріплення відповідних норм в законодавстві, а формуванням жорстких правил партійної дисципліни всередині самої партії. Партійна дисципліна реалізується у формі політико-корпоративної відповідальності, де до «дисидента» можуть застосовуватись такі негативні санкції, як відмова у включенні до виборчого списку партії на наступних виборах, партійному фінансуванні та організаційній підтримці, підтримці місцевими партійними осередками, членстві у престижних парламентських комітетах чи у парламентських делегаціях і закордонних відрядженнях, участі на партійних зібраннях тощо. У парламентських системах Великобританії, Австралії, Канаді тощо парламентська партія призначає особливу людину для підтримки дисципліни у партії – так званого “батога” (англ. “whip”). Його обов'язки – слідкувати за присутністю депутатів на засіданнях та їхнім голосуванням у згоді з партійною позицією, “слугувати рупором рядових членів”, доносити до керівництва партії можливі заперечення партійців щодо партійної політики, сприяти партійній згуртованості тощо.

Але в деяких країнах запроваджені і юридичні обмеження. Прикладом держави, конституція якої передбачає втрату парламентарієм мандата у разі зміни партійної належності, може бути Португалія, конституція якої встановила: “Втрачають свій мандат депутати, які: ... с) стають членами іншої партії, від якої вони не балотувалися на виборах” (ч.1 ст.163 Конституції Португалії 1976 р.) [4]. Існують й інші форми юридичної залежності парламентаря від його політичної партії, передусім

від самого її існування. Так, Конституція Туреччини 1982 року передбачає: “Повноваження депутата, заяви й дії якого фіксуються у підсумковому рішенні Конституційного суду як підстава остаточного розпуску його партії, припиняються в день, коли рішення питання, що розглядається, та його виправдання опубліковано в урядовому віснику” (ч.5 ст. 84) [15]; Конституція Азербайджану 1995 року в цьому відношенні є лаконічнішою: “Депутат Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки позбавляється свого мандата в наступних випадках: ... 6) у разі скасування партії, до якої він належить” (ч. I ст.89). У деяких країнах (наприклад, у Польщі) парламентарій, який вийшов зі складу однієї фракції, не має права вступити до іншої. У такому разі він втрачає партійну підтримку і можливість впливати на парламентські рішення через фракцію і партію.

З точки зору реалізації політичної відповідальності політико-імперативний мандат має низку переваг. По-перше, партійно-імперативний мандат значно спрощує визначення того, хто несе політичну відповідальність за дії депутата. Оскільки депутат зобов'язаний діяти відповідно до рішень партії чи фракції, саме політична партія стає головним суб'єктом політичної відповідальності. Виборці можуть легше оцінити діяльність партії в цілому, оскільки голосування окремих депутатів є більш передбачуваним і узгодженим з партійною лінією. По-друге, ця форма мандату сприяє формуванню колективної відповідальності партії перед виборцями. Успіхи чи невдачі окремих депутатів тісно пов'язані з репутацією всієї політичної сили. Це може стимулювати партії до більш ретельного відбору кандидатів, розробки чітких політичних програм та контролю за діяльністю своїх представників у парламенті. По-третє, партійно-імперативний мандат надає партії внутрішні механізми впливу та контролю над своїми депутатами. За порушення партійної дисципліни або невиконання директив можуть застосовуватися санкції, аж до виключення з партії та фракції, а в деяких випадках – ініціювання процедури відкликання мандата (якщо це передбачено законодавством або партійними статутами). Це створює додатковий рівень підзвітності депутатів перед партією, яка, своєю чергою, зацікавлена у збереженні довіри виборців. По-четверте, для виборців стає легше розуміти політичні позиції та очікувану поведінку обраних ними представників. Голосуючи за партійний список, виборці голосують за певну політичну платформу та очікують, що всі депутати від цієї партії будуть її послідовно втілювати. Партійно-імперативний мандат сприяє цій послідовності та робить політичні позиції більш передбачуваними. По-п'яте, теоретично, якщо партії чітко артикулюють свої програмні цілі та вимагають від своїх депутатів їхнього виконання, виборці, підтримуючи певну партію, мають більший вплив на формування державної політики. Їхній голос стає не просто голосом за окрему особистість, а за конкретний політичний курс, який партія зобов'язується реалізувати через своїх представників.

Разом з цим, імперативний мандат має низку недоліків, серед яких: суттєве звуження свободи депутатів діяти відповідно до власного сумління та інтересів своїх виборців, збільшення потенціалу для зловживань партійної верхівки щодо придушення інакодумства та просування вузькопартійних інтересів, прийняття рішень вузьким колом партійних лідерів без врахування думки решти членів партії, зростання ризиків колективної безвідповідальності, коли винних у прийнятті помилкових рішень неможливо визначити через розмивання відповідальності між усією партією/фракцією. «Повна залежність окремого депутата від партії або виборчого блоку несумісна з тією роллю, яку покликаний відігравати депутат у вільній парламентській системі. Крім того, такі норми дадуть повноваження вищому керівництву відповідної партії протидіяти рішенням виборців. Це є недемократичним кроком» – робить висновок Венеціанська Комісія у своїй доповіді [8].

На нашу думку, така категоричність не відповідає викликам сьогодення. В сучасних умовах ефективна реалізація політичної відповідальності вимагає збалансованого підходу, який поєднує елементи підзвітності з достатнім рівнем незалежності представників. В умовах кризи сучасної представницької демократії, яка характеризується зниженням рівня довіри до політиків та інститутів, відчуженням громадян від політичного процесу, зростанням протестної активності, зростанням популізму та екстремізму, імперативний мандат може знову повернутись до політичної практики.

Хоча Венеціанська Комісія цілком і повністю розкритикувала імперативний мандат, зазначивши у підсумку своєї Доповіді «Про імперативний мандат», що «основний конституційний принцип, котрий забороняє імперативний мандат або будь яку іншу форму політичного позбавлення представників їх мандатів, має домінувати як наріжний камінь європейської демократичної конституційності», в політологічному та конституційно-правовому дискурсі в останні роки з'являються протилежні думки.

Як зазначає американський професор Масіміліано Томба: «Переосмислення імперативного мандату сьогодні означає переосмислення спадщини, яка вислизає від сучасного політичного дуалізму, заснованого на протиставленні між представленими та представником, і реактивує, принаймні, тристоронню політичну структуру, в якій керовані контролюють своїх представників, які, в свою чергу, не є носіями суверенітету, а діють відповідно до мандатів і здійснюють владу, обмежену владою керованих. Це не конституційний поділ влади, який у контексті сучасного конституціоналізму залишається "єдиною владою": владою суверенного народу, об'єднаного в націю. Натомість, це множинність влад, яка ставить під сумнів монополію держави на владу. У цьому полягає справжній політичний виклик демократії, і його можна подолати лише якщо ми не

ототожнюватимемо демос з нацією» [16, с. 115]. Він пропонує відійти від ставлення до імперативного мандату як до середньовічної практики і поміркувати над тим, що у сьогоденній кризі представницької демократії імперативний мандат може надати альтернативну форму демократичному надлишку, який захоплений популістськими рухами і якому протистоять ліберали.

Схожу думку висловлює бельгійський дослідник П'єр-Етьєн Вандам у статті «Переосмислюючи імперативний мандат у бік кращого балансу між незалежністю та підзвітністю» (2024). Він зазначає, що певний ступінь незалежності від виборців є цінним, оскільки дозволяє представникам приймати рішення щодо непередбачених подій, змінювати свою думку на основі нової інформації, обговорювати, вести переговори та спільно розробляти закони, інтегруючи законні вимоги меншин. Однак представники також повинні бути сильно підзвітними виборцям. Якщо вони занадто незалежні, їм стає занадто легко зраджувати свої обіцянки, приймати рішення у власних інтересах або потрапляти під вплив лобі приватних інтересів. Вчений пропонує модель «напівпрямого мандату»: «Щоб досягти кращого балансу між незалежністю та підзвітністю, ніж у поширених формах представництва, я обстоюю альтернативну пропозицію, яка називається напівпрямим мандатом. Вона полягає в: 1) проханні до кандидатів або партій висунути ключові пріоритети (на додаток до їхньої ширшої програми) перед виборами; 2) наданні виборцям можливості надати більш конкретний мандат своїм представникам шляхом схвалення або відхилення цих ключових пріоритетів у бюлетені, та 3) наданні громадянам можливості відкликати мандат і призначити дострокові вибори у разі зради ключових обіцянок, якщо тільки відповідні представники не зможуть надати переконливі обґрунтування відхилення від свого мандата» [17].

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема політичної відповідальності в умовах представницької демократії залишається ключовою та потребує постійного пошуку ефективних механізмів її реалізації. Імперативний мандат, попри свою контрверсійність та критику з боку прихильників вільного мандата, знову привертає увагу як потенційний інструмент посилення підзвітності політичних представників, особливо в контексті зростаючої кризи довіри та відчуження громадян від політичного процесу.

Аналіз різних форм імперативного мандата, включаючи партійно-імперативний та запропонований напівпрямий мандат, демонструє як їхні потенційні переваги у підвищенні відповідальності та зв'язку з виборцями, так і суттєві ризики, пов'язані з обмеженням свободи дій представників та можливістю зловживань.

У кінцевому рахунку, пошук оптимального балансу між незалежністю та підзвітністю представників вимагає глибокого осмислення як теоретичних засад демократії, так і практичного досвіду різних країн. В умовах сучасних викликів, зокрема кризи представницької демократії, повернення до дискусії про можливості та межі застосування елементів імперативного мандата може стати важливим кроком на шляху до формування більш відповідальної, легітимної та ефективної системи політичного управління, здатної відновити довіру громадян та зміцнити демократичні цінності. Подальші дослідження та практичні експерименти є необхідними для визначення найбільш прийнятних та дієвих моделей реалізації політичної відповідальності в умовах сьогодення.

Список посилань

1. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник терміні. Київ: Либідь, 2005. 568с.
2. Малкіна Г.М. Політична відповідальність в демократичному суспільстві (інституціональний аспект): монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 326 с.
3. Конституції країн світу: Королівство Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 370 с.
4. Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Конституції Королівства Іспанія, Португальська Республіка / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 320 с.
5. Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2022. 162 с.
6. Конституції країн світу: Королівство Данія, Французька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Польща / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 32с.
7. Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 250 с.
8. Report on the Imperative Mandate and similar practice / adopted by the Council for Democratic Elections at its 28 meeting (Venice, 14 March 2009). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e) (дата звернення: 15.04.2025).
9. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
10. Чепель О.Д. Представницький мандат парламентарів: основні тенденції розвитку / О.Д. Чепел. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Вип. 538. 2010. С. 53-57.

11. Констан Б. «Про свободу древніх у порівнянні зі свободою сучасних людей». Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. 1128 с.
12. Burke E. Speech to the Electors of Bristol (1774). URL: <https://www.digitens.org/en/anthologies/speech-electors-bristol-1774.html> (дата звернення: 15.04.2025).
13. Конституції країн світу: Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 180 с.
14. Романюк П.В. Імперативний мандат: окремі питання конституційної теорії та практики в сучасних умовах. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право, 2013. Вип.5. С. 240-245. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12264/1/Romaniuk_240-245.pdf
15. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 404 с.
16. Tomba M. Who's Afraid of the Imperative Mandate
17. CriticalTimes. 2018. Vol.1(1). P.108-119. URL:https://pdfs.semanticscholar.org/d637/9608aec5e89051db2e4da974e831db8d4b69.pdf?_ga=2.179912996.1829784398.1645011612?1849924878.1645011612 (дата звернення: 15.04.2025).
18. Vandamme P. Rethinking the imperative mandate: Toward a better balance between independence and accountability. American Journal of Political Science. 2024. Vol.68. URL: <https://ajps.org/2024/12/19/rethinking-the-imperative-mandate-toward-a-better-balance-between-independence-and-accountability> (дата звернення: 15.04.2025).

References

1. Shliakhtun, P. P. (2005). Constitutional Law: Dictionary of Terms. Kyiv: Lybid, 568 p.
2. Malkina, H. M. (2010). Political Responsibility in a Democratic Society (Institutional Aspect): Monograph. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 326 p.
3. Constitutions of the Countries of the World: Kingdom of Belgium, Federal Republic of Germany, Kingdom of Sweden / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 370 p.
4. Constitutions of the Countries of the World: Italian Republic, Vatican City State, Constitutions of the Kingdom of Spain, Portuguese Republic / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 320 p.
5. Constitutions of the Countries of the World: Republic of Latvia, Republic of Lithuania, Republic of Estonia / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2022, 162 p.

6. *Constitutions of the Countries of the World: Kingdom of Denmark, French Republic, Czech Republic, Republic of Poland* / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 32 p.
7. *Constitutions of the Countries of the World: Republic of Bulgaria, Romania, Hungary, Republic of Croatia* / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 250 p.
8. *Report on the Imperative Mandate and Similar Practice* / adopted by the Council for Democratic Elections at its 28th meeting (Venice, 14 March 2009). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e) (accessed: 15.04.2025).
9. Rousseau, J.-J. (2001). *The Social Contract, or Principles of Political Right* / Trans. from French and commentary by O. Khoma. Kyiv: Port-Royal, 349 p.
10. Chepel, O.D. (2010). *Representative Mandate of Parliamentarians: Main Development Trends*. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Law. Issue 538*, 53–57.
11. Constant, B. (2009). “The Liberty of Ancients Compared with That of Moderns”. In: *Liberalism: Anthology*. 2nd ed. / Comp. by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: VD “Prostir”, “Smoloskyp”, 1128 p.
12. Burke, E. (1774). *Speech to the Electors of Bristol*. URL: <https://www.digitens.org/en/anthologies/speech-electors-bristol-1774.html> (accessed: 15.04.2025).
13. *Constitutions of the Countries of the World: Swiss Confederation, Kingdom of Norway, Republic of Finland* / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 180 p.
14. Romaniuk, P. V. (2013). *Imperative Mandate: Selected Issues of Constitutional Theory and Practice in Modern Conditions*. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Law, Issue 5*, 240–245. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12264/1/Romaniuk_240-245.pdf
15. *Constitutions of the Countries of the World: Constitution of the Hellenic Republic, Constitution of the Republic of Cyprus, Constitution of the Republic of Turkey* / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Kyiv: OVK, 2021, 404 p.
16. Tomba, M. (2018). *Who’s Afraid of the Imperative Mandate*
17. *Critical Times*, Vol. 1 (1), 108–119. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/d637/9608aec5e89051db2e4da974e831db8d4b69.pdf?_ga=2.179912996.1829784398.1645011612?1849924878.1645011612 (accessed: 15.04.2025).
18. Vandamme, P. (2024). *Rethinking the Imperative Mandate: Toward a Better Balance between Independence and Accountability*. *American Journal of Political Science*, Vol. 68. URL: <https://ajps.org/2024/12/19/rethinking-the-imperative-mandate-toward-a-better-balance-between-independence-and-accountability> (accessed: 15.04.2025).

Ganna Malkina

Doctor of political sciences, professor of political science department

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2307-4702>

e-mail: g.m.malkina@knu.ua

**THE IMPERATIVE MANDATE AS A MECHANISM FOR
POLITICAL RESPONSIBILITY IMPLEMENTATION**

Abstract

The article explores the imperative mandate as a potential tool for enhancing the political responsibility of subjects in representative bodies of power within the context of the crisis phenomena of modern democracy. The relevance of the topic is determined by the increasing political irresponsibility, which correlates with a decline in the quality of political governance, a crisis of public trust in institutions, the growth of protest sentiments, and societal polarization. The aim of the article is to analyze the imperative mandate as a means of ensuring real, not formal, accountability of representatives, to identify critical concerns regarding its implementation, and to seek alternative approaches to strengthening political responsibility.

The paper conducts a theoretical analysis of the concepts of political responsibility, free and imperative mandates, examines their historical evolution and reflection in the constitutional legislation of various countries. A comparative analysis of the advantages and disadvantages of both types of mandates is carried out. Particular attention is paid to the study of the practice of the party-imperative mandate and its impact on the accountability of deputies, as well as the analysis of the possibilities of applying the institution of recall of elected officials. Critically assessing the traditional view on the incompatibility of the imperative mandate with democratic principles, the author refers to the modern scientific discourse that rethinks its potential role in the context of the crisis of representative democracy. The conclusions of the article emphasize the need for a balanced approach to the issue of political responsibility, combining elements of accountability with a sufficient level of independence of representatives.

Keywords: political responsibility, representative democracy, crisis of democracy, imperative mandate, free mandate, party-imperative mandate, recall of deputies, semi-directed mandate, accountability, legitimacy.

Стаття надійшла до редакції 15.04.25

© Малкіна Г. М., 2025